

JERÓNIMO MÉNDEZ CABRERA
DIEGO A. REINALDOS MIÑARRO
(COORD.)

NUEVOS ESTUDIOS MULTIDISCIPLINARES
SOBRE HISTORIA Y CULTURA MEDIEVAL:
FUENTES, METODOLOGÍA
Y PROBLEMAS

NOUS ESTUDIS MULTIDISCIPLINARIS
SOBRE HISTÒRIA I CULTURA MEDIEVAL:
FONTS, METODOLOGIA I
PROBLEMÀTIQUES

cm
Centro de Estudios
medievales
UNIVERSIDAD DE MURCIA

edit.um
EDICIONES DE LA UNIVERSIDAD DE MURCIA

MÉNDEZ CABRERA, Jerónimo.

Nuevos estudios multidisciplinares sobre historia y cultura medieval: fuentes, metodología y problemas = Nous estudis multidisciplinaris sobre història i cultura medieval : fonts, metodologia i problemàtiques / Jerónimo Méndez Cabrera, Diego A. Reinaldos Miñarro.-- Murcia : Centro de Estudios Medievales de la Universidad de Murcia : Universidad de Murcia. Servicio de Publicaciones, 2012.

144 p.-- (Editum)

ISBN 978-84-8371-863-6

Edad Media-Historia-Fuentes.

Edad Media-Historia-Metodología.

Reinaldos Miñarro, Diego Antonio

Universidad de Murcia. Servicio de Publicaciones .

930.2

94"04/14"(093)

1ª Edición 2012

Reservados todos los derechos. De acuerdo con la legislación vigente, y bajo las sanciones en ella previstas, queda totalmente prohibida la reproducción y/o transmisión parcial o total de este libro, por procedimientos mecánicos o electrónicos, incluyendo fotocopia, grabación magnética, óptica o cualesquiera otros procedimientos que la técnica permita o pueda permitir en el futuro, sin la expresa autorización por escrito de los propietarios del copyright.

© De los textos los autores

Centro de Estudios Medievales de la Universidad de Murcia y EDITUM

I.S.B.N.: 978-84-8371-863-6

Depósito Legal: MU 415-2012

Fotocomposición e Impresión: Compobell, S. L. Murcia

Impreso en España - Printed in Spain

ÍNDICE

A MODO DE PRESENTACIÓN	9
<i>Juan Vicente García Marsilla</i>	
La pesca durant l'edat mitjana a través de les fonts literàries catalanes*	13
<i>Frederic Aparisi Romero</i>	
Entre l'assalariat i l'empresa familiar. Un acostament a l'organització del treball en la construcció a la València del segle XV	25
<i>Ivan Martínez Araque</i>	
Fuentes y metodología para el estudio del trabajo de las mujeres campesinas y su aportación a las explotaciones familiares. El caso de l'Horta de Valencia en el siglo XV	41
<i>Noelia Rangel López</i>	
Diseño de las grúas en la construcción: el paso del medievo al renacimiento ..	55
<i>Lorena Fernández Correas</i>	
Jaume Lombart, un fuster de la València medieval	69
<i>Mª Teresa Izquierdo Aranda</i>	
L'art culinària en el <i>Tirant lo Blanc</i> : alimentació i costums a taula	79
<i>Eduard Baile</i>	
La sàtira anticlerical en la narrativa catalana dels segles XIV i XV: entre el fet històric i el tòpic literari	93
<i>Jerónimo Méndez</i>	

Les dignitats divines al <i>Llibre d'amic e amat</i> , de Ramon Llull	107
<i>Rubén Luzón Díaz</i>	
Viatge per Espanya i Portugal de Hieronymus Münzer. Una aproximació a l'estudi dels camins en Espanya des dels romans fins la Baixa Edat Mitjana	121
<i>Carme Rosario Torrejón</i>	
Poblament i paisatge andalusins a la Serra Calderona	125
<i>Kilian Cuerda Ros</i>	
Un ejemplo de imagen alegórica en la poesía castellana del siglo XV	129
<i>Laura Garrigós Lloréns</i>	
Aproximació al paisatge medieval d'un poble valencià: Alfafar	133
<i>Mª Dolores Ruiz Ridaura</i>	
El uso de la imagen del profeta en la cultura bajomedieval valenciana. El rol del santo predicador.....	135
<i>Óscar Calvé Mascarell</i>	
La conflictivitat social a les comarques septentrionals del País Valencià (s. XIII-XVI). Noves perspectives d'anàlisi	139
<i>Vicent Royo Pérez</i>	

LA SÀTIRA ANTICLERICAL EN LA NARRATIVA CATALANA DELS SEGLES XIV i XV: ENTRE EL FET HISTÒRIC I EL TÒPIC LITERARI*

Jerónimo Méndez
Universitat de València

RESUM

L'objectiu principal d'aquest treball és posar en procés de diàleg, mitjançant una metodologia comparatista, els tòpics literaris contra els religiosos —i concretament contra els frares— en textos com els *Planys del cavaller Mataró*, el *Sermó del bisbetó*, el *Testament* de Bernat Serradell o el *Libre de fra Bernat* de Francesc de la Via amb els atacs que, des de la dècada de 1250, i amb ocasió de les controvèrsies esdevingudes a la Universitat de París entre ordes mendicants i clergues seculars, s'estengueren arreu d'Europa emprant una terminologia que, tot i ser d'origen bíblic i teològic, acabarà conformant unes coordenades temàtiques més tost inamovibles en la literatura medieval a l'hora de malparlar dels *fratres*.

Mots clau: sàtira, frares, *noves rimades*, anticlericalisme, narrativa catalana.

RESUMEN

El objetivo principal de este trabajo es poner en proceso de diálogo, mediante una metodología comparatista, los tópicos literarios contra los religiosos —y

* Aquest treball s'emmarca en el projecte d'investigació «La cultura literaria medieval y moderna en la tradición manuscrita e impresa (IV)», amb referència FII 2009-14206, finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació d'Espanya.

concretament contra els frailes— en textos com els *Planys del cavaller Mataró*, el *Sermó del bisbetó*, el *Testament* de Bernat Serradell o el *Libre de fra Bernat* de Francesc de la Via amb els atacs que, des de la dècada de 1250, i amb ocasió de les controvèrsies ocorregudes a la Universitat de París entre òrdens mendicants i clérigs seculars, es van estendre per tota Europa utilitzant una terminologia que, a pesar de ser d'origen bíblic i teològic, acabaria conformant unes coordenades temàtiques més ben inamovibles a la literatura medieval a l'hora de criticar a els *fratres*.

Palabras clave: sátira, frailes, *noves rimades*, anticlericalisme, narrativa catalana.

ABSTRACT

The main aim of this paper is putting in a dialogue process, by means of a comparative methodology, the literary topics against religious —especially against friars— on Catalan texts as the *Planys del cavaller Mataró*, the *Sermó del bisbetó*, the *Testament* of Bernat Serradell, and the *Libre de fra Bernat* by Francesc de la Via, contrasted with the verbal attacks which, since the 1250's decade, and on the occasion of the controversies occurred at the University of Paris between mendicant orders and secular clergymen, spread all around Europe using a terminology which, though its biblical and theological origins, it would end up conforming thematic framework rather fixed in medieval literature when criticizing *fratres*.

Key words: satire, friars, *noves rimades*, anticlericalism, Catalan narrative.

1. ORÍGENS DE LA SÀTIRA ANTIFRATERNAL: UN APUNT

Història, història de l'Església, teologia i literatura es mesclen a l'hora de descobrir l'origen de la sátira anticlerical i, concretament, antifraternal en la Baixa Edat Mitjana. Fundades cap als inicis del segle XIII, les ordes fraternals foren una de les innovacions més exitoses i controvertides de l'Església tardomedieval (de fet, cap a la dècada de 1250, els frares hi eren uns autèntics nousvinguts). Cap a 1260, a penes uns cinquanta anys després que Sant Francesc reunira per primera vegada un petit grup de *fratres*, hi havia ja constituïdes quatre ordes mendicants: franciscans, dominics, carmelites i agustinians, al si de les quals conviuen centenars de membres poblant les viles i ciutats de l'Europa occidental i començant a expandir-se fins a les parts més distants del món conegut. Cap al final de la centúria, amb personalitats i teòlegs com sant Tomàs d'Aquino, sant Bonaventura, Albert Magne, John Peckham (arquebisbe de Canterbury entre 1279 i 1292), Duns Scotus (el *doctor subtilis*) o sant Vicent Ferrer, els frares s'havien instal·lat ja en el lideratge intel·lectual de l'Església. En menys de cent anys, aquestes noves ordes intervingueren significativament en el

progrés de la centralització papal, el desenvolupament de les universitats medievals, la teologia i la pràctica de la confessió, el floriment final de l'Escolàstica, el creixement del nominalisme, la revifalla de la literatura clàssica, el naixement de la pietat laica, la difusió de l'activitat missionera fins a les estepes asiàtiques, i un llarg etcètera.

Aquest floriment i ràpida expansió fou acompanyat, quasi des dels seus inicis¹, de nombroses crítiques i campanyes de descrèdit sobre la seua legitimitat i el seu *modus vivendi*, forjades en un principi al mateix si de l'Església. En quantitat, duració, i diversitat genèrica, no hi ha res comparable a aquesta literatura d'atac en tot l'anticlericalisme medieval. Podem destriar, tanmateix, a grans trets, dues tipologies genèriques d'atac contra els frares: l'antifraternalisme teològic (en llatí i escrit per teòlegs i membres de l'Església secular) i el literari posterior (escrit majoritàriament per laics), que barrejarà elements de simple anticlericalisme amb punyents sàtires contra personatges més o menys inventats, i que normalment pertanyen a l'orde franciscana i a la de Sant Domènec. A l'entremig, hi podríem situar les crítiques de la predicació en vulgar —tant oral com escrita— que moralistes i predicadors com Vicent Ferrer, Francesc Eiximenis, Jacques de Vitry, entre d'altres, realitzaren d'integrants de les seues pròpies ordes arreu d'Europa².

Els atacs, tant si provenien de textos teològics com, posteriorment, de textos literaris, es basaven en una sèrie de constants temàtiques d'origen apocalíptic, i tenien a veure amb la *vita apostolica* que reivindicaven els frares; tot i que en veritat les raons de les crítiques tenien a veure amb llur activitat i pràctica de la confessió i, sobretot, de la predicació, que exercien per ordre directa del Papa, i que eren privilegis eclesiàstics que sempre havien estat reservats per al clergat secular. Aquestes crítiques prenen els seus fonaments en la bibliografia antifraternal, l'inici de la qual podem situar en el *Tractatus de periculis novissimorum temporum* (1256) de Guillem de Saint-Amour, mestre en teologia de la Universitat de París,

1 Abans de 1253 les joves ordes de frares havien sigut ben rebudes pacíficament al si de l'Església. Innocent III havia beneït la concepció de Sant Francesc d'una nova orde el 1209-10 i Honori III autoritzà formalment la regla oficial dels franciscans (la *Regula bullata*) el 1223. Sant Domènec també va rebre sanció papal per a la seua *Ordo Praedicatorum* el 1216. Ningú dubtà de la santedat d'aquests dos fundadors, que foren canonitzats ambdós pocs anys després de la seua mort; Francesc, el 1228 i Domènec, el 1234. Ningú va discutir la pietat dels seus ideals, especialment la pobresa voluntària i la predicació apostòlica. Però a penes trenta anys després de l'autorització de la *Regula bullata*, ambdues ordres es veieren atacades amb violència. Les tensions creades per interessos en conflicte entre els nous frares i el clergat tradicional anaren congriant-se durant algun temps, però el punt culminant s'esdevingué sobtadament el 1253, quan París esclatà en una «guerra oberta», amb controvèrsies i polèmiques que duraren fins a 1257 i durant les quals hi podem comptar enfrontaments entre el poder laic i la universitat, d'una banda, i entre els frares i el clergat secular, de l'altra, uns enfrontaments que van implicar, fins i tot, l'excomunió i l'expulsió dels frares de la universitat i llur reinserció posterior per intervenció papal. Per als detalls, els punts més importants i les personalitats implicades d'aquest complex i determinant episodi històric, veg. Szittyta (1986: 11-62).

2 Prenc com a base el treball de Szittyta (1986), ampliat a partir de Odber de Baubeta (1991) i Burrows (2005).

el qual va influir considerablement en la percepció de les ordes mendicants. L'obra de Saint-Amour constituí l'arma ideològica perfecta per als atacs contra els frares perpetrats a la Universitat de París i la bandera sota la qual es combregaren els clergues seculars partidaris de llur expulsió i excomunió durant les controvèrsies franceses esdevingudes al llarg de la dècada de 1250, les quals tingueren diversos *épîlegs* virulents posteriors —vinculats a uns altres contextos historicosocials— a Anglaterra i la Corona d'Aragó³.

La influència del *Tractatus* no solament implica l'inici de la teologia antifraternal sinó que també inaugura l'ús d'un llenguatge de clares connotacions bíbliques contra els frares durant segles, que va passar a les obres literàries, i identifica els membres de les ordes mendicants amb una sèrie de qualificatius que atacaven, en veritat, la seua constitució com a ordes papals⁴ (fora de la jurisdicció episcopal), seculars, mendicants i predicadores. El dubte categòric sobre els vots de pobresa i abstinència de franciscans i dominics, la consideració de llur activitat predicadora i llur praxi confessional com a activitats lucratives, l'ús d'etiquetes tòpiques d'origen bíblic (com ara *lupi graves*, *penetrantes domos*, *otiosos et curiosos*, *gyrovaguos* i, sobretot, *pseudoprophetae* i *pseudopraedicatores*, que feien referència als fariseus veterotestamentaris i els anticristes del Nou Testament), tot plegat, presentaran els frares com a hipòcrites, simoníacs, avariciosos i sempre lascius, dins d'unes coordenades temàtiques que forniran, constituint recurrents *topoi*, la sàtira literària anticlerical de tot Europa fins ben entrat el segle XVI.

2. ELS TÒPICS LITERARIS: APROXIMACIÓ ALS TEXTOS

Aquesta mena d'atacs contra els frares és el que trobarem, concretats sota la pàtina de la sàtira més divertida i vinculats a la paròdia de diferents tradicions literàries, a través de diversos tòpics i llocs comuns, en algunes narracions catalanes en vers dels segles XIV i XV, les conegudes com a *noves rimades* —formades per versos octosíl·labs apariats⁵.

En la primera part del *Testament* de Bernat Serradell (1422-24)⁶, el protagonista, el mateix Bernat, es condol una nit d'un fort dolor al ventre i, pensant-se morir, crida

3 Per als conflictes entre el clergat secular i els mendicants, sobretot els franciscans i dominics, a la Corona d'Aragó, veg. Webster (1998: 27-44 i 45-85). També pot ser interessant el treball clàssic de Burns (1993).

4 Si acudim al treball de Webster (1998: 29 i ss.), podem veure com al Regne de València els frares, a més, rebien protecció reial des de la fundació de la Ciutat per Jaume I. També és interessant a l'hora de tindre presents les relacions establertes entre mendicants i mercaders, que conferien a les ordes de frares gran part de la seua *internacionalitat* i influència.

5 Sobre les *noves rimades* i les *codolades*, és imprescindible consultar els treballs de Pacheco (1982, 1983, 2007 i 2009).

6 Veg. Pacheco (1980 i 1983).

un frare franciscà per a confessar-se, el qual interpretarà el paper d'un personatge típic de la sàtira contra els frares, el denominat *malvat confessor*, religiós normalment ben plantat físicament («*ben trossat*») —i fins i tot, de fama respectable— el qual, tanmateix, amaga una ànima terriblement pecaminosa⁷. I és que, en aquest cas, el narrador protagonista, després de confessar-se, es fa l'adormit i és aleshores quan s'adona que alguna cosa estranya s'esdevé al menjador de sa casa (Pacheco 1983: 224):

*E·z eu giré'm vers la paret,
fent l'adormit.
A pauc eu sentí gran brogit
al menjador,
de l'un bacallar de framenor
qui es volc plevir
de ma muller, qui pas soferir
no l'hi volgué.*

El malalt Bernat treu forces de venjança, es lleva i, amb una destal a la mà, persegueix el fraret agosarat escales avall, fins que el franciscà s'amaga al celler, darrere un tonell, en una escena que recorda indefugiblement els *fabliaux* francesos considerats més prototípics en què la luxúria dels frares i clergues és palesa en alegres escenes d'adulteri, enganys i embolics nocturns diversos, com ara *De la borgoise d'orliens*, *Du prestre crucifié* o *Du prestre qui fu mis au lardier*, entre d'altres⁸. La muller de Bernat, tanmateix, no sucumbirà a l'adulteri sacríleg amb el religiós i el franciscà confessor del *Testament* acabarà, finalment, enxampat i empresonat pel sotsveguer.

D'altra banda, l'acusació de simonia, és a dir, de traure rendiment econòmic o material de la confessió (juntament amb la d'hipocresia) és un altre lloc comú anticlerical que podem trobar en els *Planys del cavaller Mataró* (segona meitat del s. XIV), cavaller que, en perdre l'amistança i els favors de la seua dama per culpa d'un frare confessor anomenat fra Pere, diu dels malvats confessors unes paraules que venen molt a tomb (Pacheco 1983: 203):

*e és-me vengut aicest mal
tot per un mal confessor
qui meten les gents en error*

7 El malvat confessor per antonomàsia en la narrativa catalana és, sense dubte, fra Juliot, el pervers i luxuriós frare de la primera contarella anticlerical de la *Disputa de l'ase* (1418) d'Anselm Turmeda. Per a una anàlisi d'aquesta narració en prosa i la manera com construeix Turmeda el seu personatge, veg. Méndez (en premsa).

8 Veg. Montaiglon i Raynaud (1872-1890: vol. I, 7; vol. I, 194-197; i vol. II, 46-91).

*ab semblant de dar bon consell
 e són coberts de falsa pell [són llops disfressats, és a dir, hipòcrites]
 (...)
 e quan pendran confessió
 d'algun hom ric ne assesat
 qui serà en fort gran pecat
 don és tengut restituir,
 si ell los dóna un vestir,
 no en farà puis gran esmenda
 a cell qui deu, ans sens contenda
 l'absolran a tot son voler...*

Mataró pren l'exemple de frare Pere com a representatiu i acusa tota la casta de confessors que «*meten les gents en error*» hipòcritament i intencionada per tal d'aconseguir algun guany i que, en el moment de prendre confessió d'algun *gentil hom* adinerat i pecador, l'absolran «*a tot son voler*», sense donar-ne comptes a Déu, a canvi d'algun obsequi com ara un vestit. La proposta d'absolució que frare Pere fa en els *Planys* a la dama de Mataró és, així, ben simoníaca i també luxuriosa, ja que el confessor s'interessa carnalment per la mossa confessada i li amolla lascivament:

*Doncs de pecat no us cal temer
 pus feita hajats confessió,
 que eu vos farai l'absolució
 aital con vós sol la volets,
 que aital poder n'hai, ja ho sabets,
 con negun altre confessor.*

Quan la dameta s'hi negarà, escandalitzada d'una tal proposta deshonest, frare Pere al·legarà que tot era una farsa per a comprovar la seua virtut com a bona cristiana que es resisteix a les temptacions de la carn, i s'ho farà, a més a més, per convèncer-la per què retire els seus favors al cavaller Mataró, acusant-lo de fanfarró que malparla d'ella⁹.

En el text conservat del *Sermó del bisbetó* (finals del XIV o principis del XV)¹⁰, text d'arrel festiva i popular, podem trobar versos il·lustratius sobre pràcticament

9 Temàtica, la dels *Planys*, que ens remet als *débats du clerc et du chevalier* de la tradició francesa (Oulmont: 1974) i al fabliau *Romanz de un chivalier et de sa dame et de un clerk* (Montaignon i Raynaud 1872-1890: vol. II, 215-234). Sobre la peculiar estructura dialògica del text i la seua vinculació temàtica amb els *fabliaux*, veg. Ottaiano (1993) i l'últim article de Pacheco (2009) publicat fins ara.

10 S'han conservat dos textos en català d'aquesta mena de sermó paròdic. Un està redactat en *noves rimades* i l'altre en codolades, més extens i divertit. Veg. Pacheco (1983) i Romeu (1993). Es

tots els estaments socials i eclesiàstics. Els «sermons de bisbetó» són una mena de composicions que parodien els sermons medievals i que conformaven l'element principal d'una cerimònia festiva que se celebrava a esglésies, catedrals i abadies i que encara es conserva en la tradició montserratina (també a Girona, Lleida, Vic i Mallorca). En la festivitat de Sant Nicolau un dels escolans era nomenat bisbe i exercia com a *episcopum puerorum* en la vigília de la diada dels Sants Innocents, donant la seua benedicció al poble i pronunciant un sermó de to satíric que, després de narrar els fets de la matança d'Herodes, comentava els defectes de les classes socials, especialment dels religiosos i les dones. Paga la pena parar atenció a allò que s'hi diu dels frares. Diu el bisbetó (Pacheco 1983: 181):

*veig ja es fan rendes jaquir
en testaments,
quan moren los pacients
que ells confessen;
encara si alre no fessen!*

*Mas, més avant,
matrimonis van tractant
lla on los saben,
per tal que, si los acaben,
n'hagen profit.*

Uns versos que volen satiritzar la pretesa *vita apostolica* dels frares, ja que trauen a col·lació els guanys materials o venals que, contra el vot de pobresa apostòlica, alguns frares es forjaven a l'hora de gestionar testaments o convenir matrimonis. I és que, segons l'autor anònim del *Sermó*, aquests frares són uns «*fins bergants e mundanals*», perquè:

*hoc ells veureu sovent rostir
de grans perdius;
de cor los veig molt altius
sí com un llec;
e si a l'hostal ha de bon grec
aquí es descalcen*

tracta d'un text més tost *parateatral* que no narratiu, atés el context cultural festiu de què parteix, i autors com Francesc Massip (2008) l'han estudiat tenint en compte la seua relació directa amb aquest context. Comptat i debatut, constitueix una peculiar plasmació escrita de la cultura còmica popular de l'Edat Mitjana a la Corona d'Aragó. En aquest sentit, com ja vaig dir en una altra ocasió (Méndez: 2009), crec que encara resulta ben interessant recórrer a l'estudi clàssic de Bajtin (2005) a l'hora de llegir alguns textos catalans del segle XV.

L'acusació, novament, de bevedors i golafres, de dur una vida més aviat goliardesca que no pas apostòlica. En aquesta línia, hi trobem també unes paraules sobre els capellans, els quals són descrits com a hipòcrites i avars que miren cap a un altre costat quan hom els demana algun préstec o favor econòmic (per això, l'autor del *Sermó* els anomena «*los del coll tort*»), i sobre les monges hi podem llegir (Pachecho 1983: 190):

*Ja donzelles e maridades
no saben tant;
van més per vila cavalcant
ab los fadrins
qui els porten detràs los tapins
e les grans faldes;*

Sobre monges picardioses i frares entremaliats versa també l'amé *Llibre de fra Bernat*¹¹ (de la segona meitat del XV), escrit pel gironí Francesc de la Via¹², on el frare protagonista, perversament luxuriós i amb una més que evident inclinació per les fembres conventuals, cerca els favors de certa *malmonjada* infructuosament. En un fragment que bé pot considerar-se una paròdia grotesca del codi de l'anomenat amor cortés¹³, quan el frare veu que un canonge i un cavaller reben la cortesia i les gràcies de la monja a canvi d'algunes monedes i teles i que, a més, ella li exigeix també algun regal, fra Bernat s'enujtarà i el narrador, el mateix De la Via com a personatge en l'escena, relata la seua reacció en els termes següents (vv. 1526-1527):

*Ladoncs mès mans a la braga,
mostrà-li son rava*¹⁴.

La impúdica mongeta no es ruboritzava precisament davant una tal mostra d'exhibicionisme i el narrador descriu el «*present*» amorós que li fa fra Bernat, pel que sembla, ben dotat (vv. 1528-1534):

*La monja-s mostrà fort brava
a fra Bernat,
quan viu son matràs ben format
e stech drets,
car n-ach un gran palm e tres dets,*

11 Ens ha arribat en una única edició de 1482 conservada a la Biblioteca Colombina de Sevilla. Veg. Pacheco (1983 i 1997).

12 Sobre Francesc de la Via i el seu context hom pot consultar Pacheco (1997) i Alberni (2007).

13 Veg. Ysern (2006) i Méndez (2009) per tal d'entendre el valor paròdic d'aquest text inigualable, escrit «*per pendre solaç*».

14 Edició de Pacheco (1997).

*ab gran squena,
sí que-l clarejava la vena...*

I el frare li pregunta, aleshores, grotesc i furiós (vv. 1538-1543):

—*Han tal bech vostres gallines?*¹⁵

Es tracta, doncs, de narracions que, pel que fa a la sàtira anticlerical i la concepció de la comicitat literària, a nivell europeu, tenen llur equivalència temàtica en els *fabliaux* francesos¹⁶ dels segles XII, XIII i XIV, així com també en certa part de la contística i les facècies italianes dels segles XIV-XV¹⁷.

3. TESTIMONIS INSTITUCIONALS: MÉS ENLLÀ DE LA LITERATURA

Allò que en principi pot semblar solament alguns exemples literaris i una simple tirallonga de motius satírics pertanyents a la maquinària tòpica de textos més o menys burlescos com els anteriors, té la seua correspondència històrica en alguns fets testimoniats que trobem en uns altres textos de caràcter no literari. Les obres literàries esmentades suposen, d'aquesta manera, alguna cosa més que simples versos de caire satíric: esdevenen la recreació literària d'uns fets que podem considerar també més o menys verídics i que succeïen en diversos àmbits i llocs —normalment urbans— de la societat europea baixmedieval. Així ho demostren almenys algunes missives de denúncia redactades pels jurats de la ciutat-regne de València, expeses durant els anys 1380, 1399 i 1416, entre d'altres.

15 Per a una lectura cultural d'aquesta escena, relacionada amb la representació de la sexualitat medieval i unes altres obres de la narrativa del XV, veg. Méndez (2009²).

16 La relació d'aquesta tradició francesa amb la narrativa catalana ha sigut constant des de les observacions d'Amadeu Pagès (1929). Si bé Pagès, solament va tindre en compte la *Disputació d'en Buch ab son cavall*, els *Planys del cavaller Mataró* i el fragmentari *El sagristà i la burgesa* com a autèntics *fabliaux* catalans i no va incloure el *Llibre de fra Bernat* per considerar-lo, juntament amb el *Testament de Bernat Serradell*, més aviat d'influència italiana (del *Decamerone* i del *Corbaccio*), la crítica posterior no ha dubtat a emparentar l'obra de De la Via de manera més o menys justificada amb els *fabliaux* (des de Riquer (1984: II, 284) fins a Ysern (2006: 109)). Pacheco (1983: 8) ja apuntà que tant les noves rimades com les codolades en general «són un pont entre la literatura aristocràtica de les corts i les facècies i contes tradicionals de les classes populars». Cingolani (1990), d'altra banda, ja digué que existien molt poques obres franceses en les biblioteques catalanes dels segles XIV i XV, i va suggerir que aquests «contes plaents» —com els anomenà Riquer (1984: II, 256)— tenen potser llur fonts i models en els *exempla* descontextualitzadament més divertits i els *novellini italians*. En aquest sentit, considere molt útil i encertat el darrer treball de Pacheco (2009), que ve a posar els punts sobre les is en un tema que, si ens centrem en la riquesa i l'anàlisi dels textos, esdevé en veritat secundari.

17 Unes relacions que intente desenvolupar en la meua tesi doctoral a hores d'ara.

En el primer d'aquests documents, del 27 d'octubre de 1380, els jurats constaten els actes luxuriosos d'un dominic anomenat «*frare Francesc Beçó*», demanant a l'infant Joan que el dit frare no reba cap lletra o provisió que, en cas de demanar-la, impedisca el seu trasllat del monestir de Sant Domènec de la ciutat de València al de Girona, del qual és originari, en aquests termes:

On, senyor, certificam la vostra excel·lència que, per ocasió del dit frare, són esdevenguts alguns escàndels en lo monestir de les dones preïcadores d'aquesta ciutat, per la qual raó aquell és a molts odiós, e duptam que si ací aturava o tornava no fos major lo derrer mal que-l primer e que no se'n seguís major ocasió (Rubio Vela 1985: 240).

Certament, el fet de trobar-nos en aquesta carta un frare implicat en afers escandalosos amb les monges dominiques de València, recorda aquell altre dominic literari, interessat també en una picardiosa *malmonjada*, que és el protagonista del *Libre de fra Bernat*.

La segona de les missives, emesa el 26 d'agost de 1399, resulta també molt significativa. Va adreçada a les autoritats del capítol provincial de l'orde franciscana, situat a la vila de Cervera, i s'hi explicita una denúncia realitzada contra una «*solemne festa de missa novella*» esdevinguda al monestir dels franciscans de València. Una festa profana a la qual acudiren «*gran nombre de gents, hòmens e dones, així de la ciutat de Xàtiva e d'altres lochs*»; una festa ben organitzada, ja que alguns frares s'havien encarregat de fer propaganda de l'esdeveniment «*e ajustar plaer e delits, e haguessen fet entrar per mig de la ciutat quatre vedells*» per al goig del paladar dels convidats. Una festa en la qual no mancaren «*esturments de corda*», «*moltes desonestes cançons*» i, en definitiva, «*molts actes assats desonestes de alegria*» per tal d'amenitzar el que semblava, de totes totes, una orgia dels sentits ben planificada amb la intenció de suportar, en certa mesura, les calors estivals a base de provocar, segurament, un altre tipus de calors més gustoses. D'aquesta manera relaten els jurats valencians la implicació sexual dels frares en aquesta festa dels plaers:

Item, celebrada la missa, les dones del covit anaren festivar aquell e dinar-se en altra part fora lo monestir, e quant vench en ora de vespres ab gran colp de ministrers e dels dits sonadors, vengren al dit monestir per causa de moure dances e pendre altres plaers ab alguns frares del dit monestir que en açò assentien.

Davant d'un tal desordre i gaudi col·lectiu (basat en el goig dels plaers corporals: hi ha bona vianda, bona música, bon ball i, pel que sembla, bones dones), els jurats insisteixen en l'evident falta de respecte a l'autoritat i la *il·legalitat* de l'acte, la pèrdua

del seguiment de l'ordre civil i la desobediència a la *regula* monacal. Encara més: quan el guardià del monestir, Vicent Marrades, vol posar-hi fi, amb ajuda del «*justícia en criminal*» i algun jurat de la ciutat, i pretén dissoldre la reunió eroticofestiva que allà s'està vivint, la reacció de la parròquia, que vol festa, no s'hi fa esperar i és també relatada —i condemnada— pels jurats de la insigne ciutat de València, que no escatimen en detalls:

E dins aquell, ab gran rumor e crits, e mostran gran dissolució de lurs actes, se n'entraren dins la claustra primera del dit monestir e per aquella començaren tots ensemps, hòmens e dones, a dançar. E com lo dit guardià contrastàs for(t)ment als dits actes, a grans empentes e burçades, e dién a quell molts opprobis, lançaven-lo adés ça adés lla.¹⁸

Ja més posteriorment, el 26 de setembre de 1416, trobem una altra missiva en què els jurats valencians s'adrecen al rei Alfons el Magnànim per tal que mane «*per ses lletres*» a Hug de Llupià i Bages, bisbe de València del 1398 al 1427, no eximir d'un càstig exemplar al clergue de la vila de Penàguila, Pere Alcoç, empresonat per avalotador, estafador, nigromant («*usa de art de nigromància e invoca diables*») i perquè «*ha donada causa a separació de molts matrimonis e a altres diverses mals que serien enutg ací d'escriure*», una afirmació que fa pensar en la implicació d'aquest clergue en algun sonat acte d'adulteri.

En aquest sentit, és també interessant confrontar uns versos del *Col·loqui de dames*¹⁹ (c. 1485) en els quals apareix la prioressa del convent valencià de Santa Maria Magdalena amb una altra carta dels jurats de la ciutat, datada el 22 de febrer de 1414. En el *Col·loqui* hi ha un fragment en què el personatge de la Casada malparla d'una parroquiana, fragment en què la prioressa de les Magdalenes apareix com a terme superlatiu en una comparació implícita que pretén criticar la luxúria sacrílega de la dita parroquiana (vv. 406-417) i, de retruc, arremet contra les monges i cert vicari confessor. Segurament, l'objectiu principal és l'atac contra les religioses fet d'una manera indirecta (Martín: 2006):

*are us dich que la conech,
la vil orquessa!
Companya fa ab la prioressa
de Magdalenes;
bé li scombra les arenas
nostre vicari,*

18 És conegut el nivell de criminalitat i el context generalitzat de bandositats i relaxació moral que, com a gran capital baixmedieval, presentava la València del XV, veg. Narbona (1992).

19 Sobre el *Col·loqui de dames*, conservat en el manuscrit conegut com a *Jardinet d'orats*, i el denominat *cançoner satíric valencià*, són interessants les aportacions de Martínez (2003 i 2004).

*hun ypocrit e falsari
robador:
de sanctadat dóna color,
y, confessant,
los engonals los va cercant
com hun furó.*

Uns versos que s'entenen encara millor en llegir la irònica missiva en la qual els jurats denuncien davant el canonge de València Andreu Bertran, «*in sacra teologia professori, domini nostri pape elemosinario*», nomenat bisbe de Barcelona el 1416, els actes deshonestos que es duen a terme en el susdit convent per part de dominics i laics amb el beneplàcit sol·lícit de les monges (Rubio Vela 1998: 375):

...car frares del covent de preycadors e alguns lechs, e no aquells qui mils saben fer l'offici, (...) sots color e pretensió de confessions e pensar monges malaltes —de aquella, emperò, furiosa e ràbida malaltia de cremor natural—, entren, habiten e dormen dins lo dit covent, vetlants e observants les monges en lurs malalties e insaciable apetit carnal. Quines oracions, quines vigílies e quines obres virtuoses s'ic poden o deuen tractar, vostra circumpecció ho considere .

La culpa de tot, òbviament, la té l'actual prioressa a qui no dubten d'anomenar «*deesa d'amors*», un qualificatiu que sembla encaixar a la perfecció amb allò que s'insinua en el *Col·loqui*. Ferran Garcia Oliver (1991) ja va parlar de les malvestats sexuals de les monges del monestir de Montsant de Xàtiva i les de la Saïdia de València en el pas del XIV al XV; i a partir de l'edició que va fer-ne Agustín Rubio Vela, aquestes cartes que hem esmentat (conservades a l'Arxiu Municipal de València) són a hores d'ara més tost conegudes, però paga la pena tindre-les encara en compte a l'hora d'intentar una aproximació comparativa i interdisciplinària a la concepció satírica dels religiosos i els frares en la *narratio brevis* catalana dels dos últims segles medievals, ja que ens aporten la visió institucional d'uns fets històricament reals que bé podien haver inspirat els episodis anticlericals d'obres com el *Testament* de Bernat Serradell, el *Sermó del Bisbetó*, els *Planys del cavaller Mataró*, o el paròdic *Llibre de fra Bernat*.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALBERNI, Anna (2007) «El *Procés* de Francesc de la Via: una nota de societat gironina de l'any 1406», *Actes del 13è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. III, 82-101.

- BAJTIN, Mijail (2005) *La cultura popular en la Edad Media y el Renacimiento: el contexto de François Rabelais*, Madrid, Alianza.
- BURNS, Robert I. (1993) *El Regne Croat de València*, València, Tres i Quatre.
- BURROWS, Daron (2005) *The Stereotype of The Priest in the Old French Fabliaux. Anticlerical Satire and Lay Identity*, Oxford, Peter Lang.
- CINGOLANI, Stefano (1990) «'Nos en leyr tales libros trobemos plazer e recreation': l'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya en els segles XV I XV», *Llengua i Literatura* 4, 39-127.
- GARCIA OLIVER, Ferran (1991) «Desafrenades i incorregibles dones»: els monestirs femenins en la ciutat valenciana medieval, *Revista d'Història Medieval* 2, 133-158.
- MASSIP, Francesc (2008) «Rei d'innocents, Bisbe de burles: rialla i transgressió en temps de Nadal», dins Josep Lluís Sirera ed., *Estudios sobre teatro medieval*, València, Publicacions de la Universitat de València, 131-146.
- MARTÍN, Lúcia, de. (2006): *Col·loqui de dames*, Alacant, Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives: <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=20155>.
- MARTÍNEZ, Tomàs (2003) «Reflexions sobre la categorització del *Cançoner satírich valencià* de Miquel i Planas», *Caplletra* 34, 111-126.
- (2004) «Comentarios acerca de la influencia de los *fabliaux* en la literatura catalana tardomedieval», in Donatella Ferro ed., *Trabajo y aventura: Studi in Onore di Carlos Romero Muñoz*, Roma, Bulzoni Editore, 152-163.
- MÉNDEZ, Jerónimo (2009¹) «El realismo grotesco en la narrativa breve catalana del siglo XV: la concepción burlesca de la cultura medieval», *La Corónica* 38.1, 211-230.
- (2009²) «'Han tal bec vostres gallines?'» Sobre la representació medieval del falo a través de algunos ejemplos iconográficos y literarios pertenecientes a la narrativa catalana del siglo XV», *Miscelánea Medieval Murciana* XXXIII, 123-142.
- (en premsa) «'La malvada confessió de frare Juliot' en la *Disputa de l'ase*: tòpics i originalitats de la sàtira turmediana», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM.
- MONTAIGLON, Anatole de et RAYNAUD, Gaston (1872-1890) *Recueil général et complet des fabliaux des XIIIe et XIVe siècles*, 6 vols., Paris, Libraire des bibliophiles.
- NARBONA, Rafael (1992) *Pueblo, poder y sexo: Valencia medieval (1306-1420)*, València, Diputació de València.
- ODBER DE BAUBETA, Patricia Anne (1992) *Anticlerical Satire in Medieval Portuguese Literature*, New York, The Edwin Mellen Press.
- OTTAIANO, Antonio (1993) «Els *fabliaux* catalans: Anàlisi d'una definició», in Antoni Ferrando, ed., *Miscel·lània Joan Fuster*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 5-43.
- OULMONT, Charles (1974) *Les débats du clerc et du chevalier dans la littérature poétique du Moyen-Age: étude historique et littéraire*, Genève, Slatkine Reprints (reproducció facsímil de l'ed. de 1911, París).

- PACHECO, Arseni, ed. (1980) *Testament de Bernat Serradell, de Vic*, Barcelona, Barcino.
- (1982) «Notes per a l'estudi de la narrativa catalana en vers dels segles XIV i XV», dins AA. DD., *Actes del Segon Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Yale 1979)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 151-161.
- , ed. (1983) *Blandín de Cornualla i altres narracions en vers dels segles XIV i XV*, Barcelona, Edicions 62-«la Caixa».
- PACHECO, Arseni, ed. (1997) *Francesc de la Via. Obres*, Barcelona, Quaderns Crema.
- (2007) «Les noves rimades i les codolades: entre el roman i la novel·la», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. LV (Homenatge a Joseph Gulsoy 3), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 5-20.
- (2009) «Els *fabliaux* catalans no són *fabliaux*», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. LVIII (Miscel·lània Joaquim Molas 3), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 5-17.
- PAGÈS, Amadeu (1929) «Le fabliau en Catalogne», *Estudis Universitaris Catalans* 14, 311-22.
- RIQUER, Martí de (1984) *Història de la literatura catalana*, vol. II, Barcelona, Ariel.
- ROMEU, Josep (1993) «Els dos textos catalans del Sermó del Bisbetó» dins *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalana (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 189-231.
- RUBIO VELA, Agustín (1985, 1998, 2003) *Epistolari de la València medieval*, 3 vols., València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Universitat de València/Publicacions de l'Abadia de Monserrat.
- SZITTYA, Penn R. (1986) *The Antifraternal Tradition in Medieval Literature*, Princeton, Princeton University Press.
- WEBSTER, Jill R. (1998) *Per Déu o per diners. Els mendicants i el clergat al País Valencià*, Catarroja, Editorial Afers.
- YSERN, Josep-Antoni (2006) «A propòsit del Llibre de fra Bernat», *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* XII, 85-113.